

De liberala reformerna var noga genomtänkta – förutom skolpengen

Dagens Nyheter den 19 maj 2020

När jag och statsvetaren Gissur Erlingsson för länge sedan studerade de många reformer som liberaliserade Sverige under 1980- och 1990-talen, upptäckte vi ett mönster: Nästan alla reformer kunde kopplas till ett omfattande utredningsarbete. Utredningarna kartlade problem, analyserade alternativ och bidrog till politisk samsyn kring verkligheten. På detta sätt fick Sverige bland annat ett nytt skattesystem, ett nytt pensionssystem och avreglerade taxi- och telemarknader.

Vi upptäckte dock även ett undantag. Skolpengens införande 1992 följde inte mönstret. I regeringsförklaringen hösten 1991 annonserades en "valfrihetsrevolution i välfärdspolitiken", och året efter skolpengen utan det sedvanliga utredandet.

Det behöver inte vara fel att vara snabb. Politik är det möjligas konst och möjligheterna att reformera den svenska välfärdsstaten var stora 1991. Många väljare var trötta på höga skatter, offentliga monopol och Socialdemokraterna röstades bort från makten. Mandatperioderna var treåriga, och en regering som ville kunna möta väljarna genom att peka på politikens resultat hade väldigt bråttom. För borgerliga politiker var pengssystem dessutom ett beprövat och framgångsrikt koncept. Redan 1985 hade Nacka kommun infört en fotvårdspeng som gav äldre valfrihet mellan olika aktörer. Konkurrens gav mångfald och bättre valuta för skattepengarna. Självfallet ville många göra motsvarande inom skolan.

Utbildning är emellertid inte fotvård. Dessutom innebar flera andra förändringar att skolpengen sannolikt fick oavsedda konsekvenser. Strax före skolpengsreformen hade dåvarande skolminister Göran Persson kommunaliserat skolan, mot de flesta lärares vilja. Kort efter reformen ersattes den relativa betygsskalan av ett målrelaterat betygssystem. I samma veva gjorde internet sitt intåg i både hushåll och skolor. Även andelen utlandsfödda i den svenska skolan har ökat rejält sedan skolpengens införande på 1990-talet.

Om allt detta kan man tycka vad man vill, men det råder ingen tvekan om att förutsättningarna förändrades för skolan, för skolpengen och för målet om en likvärdig skola. Till exempel är det i efterhand lätt att konstatera att kombinationen av övergången till målrelaterade betyg, valfrihet mellan olika gymnasieskolor och betygsintagning till universitet och högskolor skapat incitament för betygsinflation – något som sannolikt få förutsåg.

Mot denna bakgrund är Björn Åstrands utredning om ökad likvärdighet i skolan (SOU 2020:28) en liten men viktig ljuspunkt. Den utreder inte alla aspekter av skolpengen, och den hade idealiskt genomförts för länge sedan, men den är gediget genomförd och har tagit hjälp av forskare som kan frågorna som utredningen berör. Dess förslag är konkreta och fullt genomförbara även på ganska kort sikt.

Till exempel föreslås ett gemensamt skolval där alla vårdnadshavare deltar och där alla skolor är med. Det minskar kraftigt de problem som i dag finns i många större kommuner där människor

försöker välja strategiskt och för säkerhets skull ställer sig i flera köer, vilket skapar osäkerhet och gör att omplaceringar kan fortgå långt efter att läsåret startat. Det vore en välkommen rationalisering i ordets bästa bemärkelse.

Debatten kring utredningen har tyvärr dominerats av att många med hårda ord kritiserat att kötid föreslås ersättas av en rad andra tillåtna urvalsgrunder, däribland slumpmässigt urval. Till saken hör dock att kötid som urvalsgrund till en skola antingen är samma sak som ett lotteri (om det finns en gräns för hur långt i förväg det är tillåtet att köa), alternativt blir till ett lotteri med bättre odds för framsynta, engagerade och välinformerade.

Det faktum att alla inte alltid kan garanteras plats vid sitt förstahandsval är inte en konsekvens av någon viss skolpolitik. Det är en följd av att vissa populära skolor inte har plats för alla som vill gå där. Därför kommer det sannolikt alltid att krävas ett urvalskriterium för översökta skolor. I en intellektuellt hederlig debatt kan för- och nackdelar med olika kriterier diskuteras – vilket också sker i utredningen. I den offentliga debatten är det tyvärr påfallande många som låtsas som om problemet inte finns och som inte vill eller kan ge en korrekt beskrivning av utredningens förslag.

Dit hör exempelvis Gunnar Hökmarks besynnerliga bullrande på denna sida. Men det finns fler exempel.

Alla reformer behöver uppföljning och justering. Efter att taximarknaden avreglerats behövdes regler om tydlig prisskyllning. Efter teleavregleringen infördes en lag om nummerportabilitet, så att den som byter teleoperatör inte samtidigt måste byta telefonnummer. Båda är exempel på regleringar som tillkommit för att få konkurrensen mellan olika aktörer att fungera bättre i bemärkelsen att faktiskt främja valfrihet och kvalitet. Jämfört med taxi och telefoni är skolmarknaden betydligt svårare att få att fungera. De som går i taket över Åstrands utredning får nog vänja sig: Det lär komma mera.

Andreas Bergh